

Atatürk Dönemi İç Politikası (1920-1938)

Yrd. Doç. Dr. Hakkı UYAR

Kurtuluş Savaşı Dönemi

Türk Kurtuluş Savaşı'nın iki temel yönünden söz etmek gerekir: Birinci yönü, dış düşmana karşı yürütülen bağımsızlık savaşıdır. İkincisi ise, iç düşmana (Padişah-Halife ve İstanbul Hükümeti) yürütülen ulusal egemenlik savaşı boyutudur.

İstanbul Hükümeti'nin işgaller karşısında çaresiz ve tepkisiz kalışı, hatta düşmanla işbirliğine yönelişi karşısında yerel direniş odakları belirmeye başladı. Bu direniş hareketlerinin organizasyonu Erzurum ve Sivas kongreleri ile de sınırlı değildi. Anadolu ve Trakya'nın her yerinde yerel örgütler ortaya çıktı ve kongreler toplandı¹. Önceleri hakların aranması ve savunulması amacıyla ortaya çıkan Müdafaa-i Hukuk ve Redd-i İlhak cemiyetleri, silahlı direnişin (Kuvayı Milliye'nin) kitlesel desteğini sağladılar.

Mustafa Kemal Paşa'nın Türk Kurtuluş Savaşı'nın liderliğine soyunmasında ve bu savaşın temel hedeflerinin belirlenmesinde, 21-22 Haziran 1919 tarihli Amasya Genelgesi'nin büyük önemi vardır. Nitekim Genelge, şu iki önemli tespiti yapıyor:

- Yurdun bütünlüğü, ulusun bağımsızlığı tehlikededir.
- İstanbul Hükümeti, üzerine düşen görevi yerine getirmemektedir.

Bu iki tespitten sonra da, yaşanan sorundan kurtuluş yolunu da göstermektedir:

- Ulusun bağımsızlığını yine ulusun azim ve kararı kurtaracaktır.
- Kurtuluşu sağlamak için Anadolu'nun en güvenli yeri olan Sivas'ta bir kongre toplanmalıdır.

Sivas Kongresi öncesinde toplanan Erzurum Kongresi (23 Temmuz-7 Ağustos 1919), Doğu Anadolu'nun Ermenilere verilmesini önlemeyi amaçlıyordu. Kongrenin hemen ertesinde 7-8 Ağustos 1919 tarihinde Mazhar Müfit Kansu'nun günlüğüne not ettirdikleri M. Kemal Paşa'nın ülkeyi kurtarmanın yanı sıra neleri hedeflediğini göstermesi açısından çok anlamlıdır, hem de ülkenin kurtuluşuna hiç kimsenin inanmadığı bir ortamda:

"1. Zaferden sonra şekli hükümet Cumhuriyet olacaktır.

---

¹ Bülent Tanör, *Türkiye'de Yerel Kongre İktidarları (1918-1920)*, Afa Yayınları, İstanbul, 1992.

2. Padişah ve hanedan hakkında zamanı gelince icap eden muamele yapılacaktır.

3. Tesettür kalkacaktır.

4. Fes kalkacak, medeni milletler gibi şapka giyilecektir”.

Bu arada M. Müfit Bey, “Darılma Paşam ama **hayalperest** taraflarınız var” der. M. Kemal Paşa’nın yanıtı nettir: “Bunu zaman tayin eder. Sen yaz”.

“5. Latin harufu kabul edilecek”.

M. Müfit Bey, bu söylenenlere inanmadığını hissettirerek “Paşam kafi kafi!” der². M. Müfit Bey’in hayal olarak tanımladıkları³, Atatürk dönemi içerisinde gerçekleştirilecektir.

4-11 Eylül 1919 tarihleri arasında toplanan Sivas Kongresi, ülkedeki tüm Müdafaa-i Hukuk cemiyetlerinin tek bir çatı altında birleşmesi açısından son derece önemlidir. Mandaterlik fikrinin de tartışıldığı kongrede⁴, ülkedeki tüm Müdafaa-i Hukuk cemiyetleri Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti (A-RMHC) çatısı altında birleştirildi. Erzurum Kongresi sırasında kurulan Heyet-i Temsiliye tüm ülkeyi kapsayacak şekilde genişletildi. Bu kongrenin bir başka önemi de; Mondros Ateşkes Antlaşması ertesinde ortaya çıkan kurtuluş yollarından üçünün (Tam bağımsız yeni bir Türk devleti kurmak, Bölgesel kurtuluş yolları ve Amerikan mandaterliği) M. Kemal Paşa’nın önderliğinde birleşmesidir. Bu birleşmeye katılmayan ve ihanet çizgisine kayan İngiliz himayesini savunan İstanbul Hükümeti ve Padişah-Halife’ye son Osmanlı Mebusan Meclisi’nin toplanması kabul ettirildi (Amasya Görüşmesi). Böylece, insiyatif ve üstünlük Anadolu’daki harekete geçmiş oluyordu. Ama bu, İstanbul-Anadolu çatışmasının bittiği anlamına gelmiyordu.

---

² Mazhar Müfit Kansu, *Erzurum’dan Ölümüne Kadar Atatürk’le Beraber, c. I*, TTK Yayınları, Ankara, 1988, s. 131.

³ Abdullah Cevdet, 1912 yılında İctihad Mecmuası’nda yayınlanan “*Pek Uyanık Bir Uyku*” adlı makalesinde; fesin kalkmasını, kadınların giyiminin serbest olmasını, medrese, tekke ve zaviyelerin kapatılmasını, Mecelle’nin kaldırılmasını ve Latin harflerinin kabul edilmesini hayal etmektedir. Bkz. M. Şükrü Hanioglu, *Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi*, Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1981; *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 3, Modernleşme ve Batıcılık*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, ss. 593-598.

Osmanlı/Türk aydını “rüya” olarak **modernleşmeyi** (ve böylece **ülkenin kurtulmasını**) görürken, Batılı aydınlar (örneğin Martin Luther King, “*Bir rüyam var!*” adlı 1963 tarihli konuşmasında) **eşitlik ve özgürlük** istemektedir. Bkz. Brian MacArthhur (derleyen), *Tarihe Yön Veren 20. Yüzyıl Konuşmaları*, (Çev: Özden Arıkan), Sabah Kitapları, İstanbul, 1995, s. 214.

⁴ Uluğ İğdemir, *Sivas Kongresi Tutanakları*, TTK Yayınları, Ankara, 1986.

Son Osmanlı Mebusan Meclisi'nin 28 Ocak 1920 tarihinde Misak-ı Milli'yi kabul etmeleri üzerine, İtilaf Devletleri'nin İstanbul'u işgal etmeleri ve ileri gelen mebusları tutuklamaları, İstanbul-Anadolu mücadelesinde⁵ üstünlüğün Anadolu'ya/Ankara'ya geçmesi sonucunu doğurdu. 23 Nisan 1920'de Ankara'da toplanan Büyük Millet Meclisi, “*egemenlik, kayıtsız şartsız milletindir*” diyerek, Meclis'in Padişah-Halife'den üstünlüğü felsefesini benimsedi. Bu Meclis –biraz da farkında olmayarak-, Saltanat ve Hilafeti kaldıracak gücü de ele geçirmiş oluyordu.

İşgallere karşı yürütülen savaş, Doğu, Güneydoğu ve Batı cephelerinde gerçekleşti. Batı cephesinde gerçekleşen savaşın üç aşamadan geçtiği söylenebilir:

- A. **Oyalama Evresi (Kuvayı Milliye Evresi):** 15 Mayıs 1919 tarihinde İzmir'in Yunanistan tarafından işgali ile başlayan bu dönem, 6 Ocak 1921 tarihinde başlayan Birinci İnönü Savaşı'na kadar devam eder. Düşmanın yıpratılmaya, yavaşlatılmaya ve düzenli ordunun kurulması için zaman kazanılmaya çalışılan dönemdir.
- B. **Savunma Evresi:** Birinci İnönü Savaşı'nın başladığı 6 Ocak 1921 tarihinde başlar ve Sakarya Savaşı'nın kazanıldığı 13 Eylül 1921 tarihinde biter.
  - a. Birinci İnönü Savaşı
  - b. İkinci İnönü Savaşı
  - c. Eskişehir-Kütahya Savaşları
  - d. Sakarya Savaşı
- C. **Karşı Saldırı/Taarruz Evresi:** Sakarya Savaşı'nın kazanılması ile birlikte savunma evresi sona erdi ve karşı saldırı evresi başladı; bu evre, tüm ülkenin kurtuluşunu sembolize eden İzmir'in kurtarılması ile birlikte sona erdi⁶.

Savaş sürecini idare eden Meclis'in siyasal ve ideolojik yelpazesi son derece geniştir. Meclis, renkli simalarla doluydu. Meclis'te birbirinden çok farklı ideolojik gruplaşmalar bulunuyordu. Olağanüstü yetkilere sahip, güçler birliği esasını benimseyen bu Meclis'te mesleki temsil gibi birbirinden farklı siyasal düşünceler savunuldu. En büyük gruplaşma ise,

---

⁵ Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele Cilt 1, Mutlakiyete Dönüş (1918-1919)*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2004; Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele Cilt 2, Son Meşrutiyet (1919-1920)*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2004.

⁶ Muzaffer Özsoy, “Askerlik Bilimi ve Strateji Açısından Atatürk”, *Çağdaş Düşüncenin Işığında Atatürk*, Dr. Nejat F. Eczacıbaşı Vakfı Yayınları, İstanbul, 1986.

Birinci Grup ve İkinci Grup arasında gerçekleşti. Ülkenin kurtuluşu konusunda benzer fikirlere sahip her iki grup, ülkenin kurtuluşun sonra rejimin niteliğinin ne olacağı konusunda anlaşmazlık halindeydi. Birinci Grup'un lideri Mustafa Kemal Paşa iken; İkinci Grup'un tek bir lideri yoktu; Hüseyin Avni (Ulaş), Ali Şükrü ve Selahattin Beyler önde gelen isimleriydi. İkinci Grup'un Mustafa Kemal Paşa'nın şahsına karşı bir tavrı olduğu gibi; ideolojik olarak her iki grubun ayrımını şu iki düşünce özetleyebilir: Birinci Grup, “*İnkılabın kanunu mevcut kanunların üstündedir*” derken; İkinci Grup, “*İhtilalin de hukuku vardır. Olağanüstülüğün de hukuku vardır*” demektedir⁷. Bu iki söz, her iki grup arasındaki felsefi uçurumun net bir şekilde ifadesidir.

Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğindeki Birinci Grup –ki sonradan CHP'ye dönüşecektir-, Devrimci/Reformcu, Jakoben bir dünya görüşüne sahiptir. Bu noktada İkinci Grup'tan ayrılmaktadır. İkinci Grup; geleneksel, muhafazakar ve popülist bir anlayışı benimsemektedir. Kurtuluş Savaşı'nın ertesinde, 1923 yılında yapılan seçimleri kaybeden İkinci Grup üyeleri İkinci TBMM'ye giremedi. M. Kemal Paşa'nın -Nutuk'ta- Birinci Meclis'te İkinci Grup üyelerini kışkırtmakla suçladığı Rauf (Orbay) Bey, muhalif paşalarla birlikte Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı (TpCF) kurdu. Hüseyin Avni Bey arkadaşları Kara Vasıf ve Selahattin (Köseoğlu) Beylerle TpCF'na girdiler. Partinin İstanbul örgütünü kurdular. Böylece, Birinci Grup'tan kopan muhalif kanat ile İkinci Grup birleşti ve bunlara da diğer bazı eski İttihatçılar da katıldı⁸.

CHP'nin bu dönemde politikasını tek parti döneminin önde gelen politikacılarından, Üniversite Reformu'nun mimarı ve Milli Eğitim Bakanı Reşit Galip CHP'nin modernleşme anlayışını şu şekilde açıklıyordu:

*“Biz tedrici tekamül kaidelerini yolumuzun üstünde çiğneyerek, irfan yolunda tekamülümüzü inkılaplar(la), sürat ve şiddetle yapmak, içtimai kanunlara yeni bir kanun ilave etmek mecburiyetindeyiz”*⁹.

CHP'nin Tek Parti İktidarının Meşruiyet Temelleri

---

⁷ Hakkı Uyar, “Tarihe Nasıl Bakmak? Türk Devrimi, İkinci Grup ve Hüseyin Avni Ulaş Örneği”, *Toplumsal Tarih*, sayı 18, Haziran 1995; İhsan Güneş, *Birinci TBMM'nin Düşüncesi (1920-1923)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1997; Ahmet Demirel, *Birinci Meclis'te Muhalefet: İkinci Grup*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994.

⁸ Uyar, agm.

⁹ Ali Süreyya, “Ankara Mektupları: Beklediğimiz Türkiye İnkılabı”, *Cumhuriyet*, 4.10.1932, s. 3.

CHP, tek parti olarak iktidarı elinde tuttuğu sürece iktidarının meşruiyetini iki temele oturttu¹⁰:

1. **Ülkeyi kurtaran Müdafaa-i Hukuk temelinden gelme** (başta Mustafa Kemal olmak üzere CHP yöneticilerinin Milli Mücadele’yi kazanmış olmalarının verdiği karizma).
2. **Tüm toplumsal kesimleri temsil etme iddiası** (Ulusal bir parti olarak CHP, sınıfsal yapının pek de gelişkin olmadığı bir ortamda “*Sınıfsız imtiyazsız kaynaşmış bir kitle*” düşüncesine dayanıyordu).

İttihat ve Terakki gibi, cemiyet temelinden gelen CHP, Milli Mücadele’nin kazanılmasının efsanevi bir isme sahip olan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’ni (A-RMHC) kendisinin ilk hali olarak kabul etti. Cemiyetin kurulduğu Sivas Kongresi’ni (4-11 Eylül 1919) ilk kongresi olarak benimsedi. A-RMHC, ülkeyi düşmandan kurtarmıştı; Onun dönüşmüş hali olan CHP de, ülkenin bir daha bu tehlikeyle karşılaşmaması için devletin ve toplumun modernleştirilmesi tezini benimsedi. Kurtuluş Savaşı ile olan bağıni kendi meşruiyeti için sürekli dile getiren CHP, kuruluş tarihi olarak da, İzmir’in kurtuluşunun birinci yıldönümünü seçti. A-RMHC örgütleri de bu tarihten itibaren CHP örgütüne dönüştü. Zaten her ikisinin de lideri M. Kemal Paşa idi. CHP, Kurtuluş Savaşı’nı kazanmanın sağladığı prestiji kimseyle paylaşmadı ve kıskanç bir şekilde bunun tek parti yönetimi boyunca -ve hatta daha sonra da- kullandı.

Tek parti yönetimi boyunca CHP iktidarının meşruiyetinin diğer ayağı, 10. Yıl Marşı’nda da karşılığını bulan sınıfsız imtiyazsız kaynaşmış bir kitle düşüncesidir. Bazı haklı gerekçeleri de taşıyan bu düşüncüyü benimseyen CHP, bir “*halk*” partisi olarak, ülkedeki tüm toplumsal kesimleri temsil ettiğini düşünüyordu. Aslında 1927 nüfus sayımı da göstermişti ki, ülkede ciddi bir sınıfsal yapı yoktu¹¹:

<u>Meslekler</u>	<u>Yüzde nisbeti</u>
Zirai	% 32.05
Sınai	% 2.20

¹⁰ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Hakkı Uyar, *Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi*, Boyut Kitapları, İstanbul, 1999.

¹¹ Muhlis Etem, “İktisadi Kısım: Türkiyede Meslek Meseleleri”, *Yeni Türk Mecmuası*, cilt 1, No. 4, Kanunusani 1933, ss. 257-264.

Ticari	% 1.89
Umumi hizmetler	% 1.84
Serbest meslekler	<u>% 1.28</u>
Mesleki yekün	% 39.26
Mesleksizler	% 60.74

Meslek gruplarına bakıldığında modern toplumsal sınıfları temsil edenlerin oranı (sanayi, ticaret, hizmet ve serbest meslekler) yaklaşık % 7 civarındadır. Geleneksel toplumsal kesimleri temsil edenlerin oranı % 90'ın üzerindedir. Dolayısıyla, Cumhuriyetin ilk yıllarında devralınan toplumsal miras, son derece gelenekseldir.

CHP, tüm toplumsal kesimleri temsil ettiği ve “ulusal” bir parti olduğu düşüncesindeydi; bu nedenle de, başka bir partiye gerek olmadığı iddiasındaydı. Bununla birlikte, CHP kendi yönetimini her zaman “demokratik” olarak tanımladı. Nitekim, Parti Programı’nda yer alan Halkçılık maddesi demokrasiyi anlatmaktadır. CHP Programı’ndaki Halkçılık ilkesini şu şekilde özetlenebilir¹²:

- a. *Demokratlık,*
- b. *Herhangi bir fert veya zümreye milletin umumi hakları haricinde imtiyaz tanımamak,*
- c. *Sınıf mücadelesini kabul etmemek.*

CHP Programları, Kemalizm ve Modernleşme

Kemalizm teriminin resmîyet kazanması, CHP’nin Mayıs 1935 tarihinde toplanan Dördüncü Büyük Kurultayı’nda kabul edilen CHP Programı ile oldu. Programın “Giriş” kısmında Kemalizm ile ilgili şu değerlendirme yapılıyor:

“Cumhuriyet Halk Partisi’nin programına temel olan ana fikirler, Türk Devrimi’nin başlangıcından bugüne kadar yapılmış olan işlerle, yalın olarak ortaya konmuştur.

Bundan başka, bu fikirlerin başlıcaları, 1927 yılında Parti Kurultayı’na da kabul olunan tüzüğün genel esaslarında ve Genel Başkanlığın, aynı kurultayca onanmış olan bildiriğinde ve 1931 kamutay seçimi dolayısıyla çıkarılan bildiriğe saptanmıştır.

Yalnız birkaç yıl için değil, geleceği de kapsayan tasarılarımızın ana hatları burada toplu olarak yazılmıştır.

---

¹² Cumhuriyet Halk Partisi, *On Beşinci Yıl Kitabı*, Ankara, 1938, s. 11.

Partimizin gütüğü bütün bu esaslar, Kamâlizm prensipleridir”¹³.

CHP'nin ilk programı 1931 tarihlidir. Ancak, 1923 genel seçimleri öncesinde A-RMHC Reisi Gazi Mustafa Kemal'in 8 Nisan 1923 tarihli “*Dokuz Umde*” olarak bilinen “*Seçim Beyannamesi*” de bir program taslağı olarak kabul edilmelidir¹⁴.

Ülkeyi işgalden kurtaran A-RMHC'nin partiye dönüşmesiyle ortaya çıkan CHP, **kurtuluşçu ve modernleştirici** bir partiydi.

Ülkeyi kurtaran partinin, **devlet kurması/ulus inşa etmesi** söz konusuydu 1923 sonrasında. Nitekim, tüm tek parti dönemi kabul edilen CHP programlarına (1931, 1935, 1939 ve 1943) bakıldığında –Dokuz Umde de dahil olmak üzere-, yeni bir **devlet**, yeni bir **ulus** inşası açıkça görülür.

Dokuz Umde'de dikkati çeken unsurlar olarak; egemenliğin millete ait olduğu, güvenlik sorununun çözüleceği, adalet sisteminin reforma tabi tutulacağı, askerliğin kısaltılacağı, savaşta harap olan ülkenin yeniden inşa edileceği, ekonomik ve sosyal alanda halk yararına uygulamalar (aşar vergisinin yeniden düzenlenmesi, tütün ekimine ilişkin düzenlemeler, üreticilere yönelik kredi kolaylıkları, tarımda makineleşme, demiryolları yapımı, eğitimin yaygınlaştırılması, sağlık sisteminin düzenlenmesi, ormanların verimli bir şekilde işletilmesi, hayvancılığın gelişimi) görülmektedir.

9 Eylül 1923 tarihinde kabul edilen Halk Fırkası Nizamnamesi'nin birinci maddesinde partinin;

- a. *Milli hakimiyetin halk tarafından ve halk için icrasına rehberlik etmek,*
- b. *Türkiye'yi **asri bir devlet** halinde yükseltmek,*
- c. *Türkiye'de bütün kuvvetlerin üstünde kanunun velayetini hakim kılmak¹⁵ için çalışacağı belirtilmektedir.*

1931, 1935, 1939 ve 1943 tarihli CHP programlarının¹⁶ girişinde **vatan, millet ve devlet** gibi başlıkların olması ilk bakışta şaşırtıcı gelebilir. Bunu, ulus ve devlet inşasının daha

---

¹³ *CHP Programı, Partinin Dördüncü Büyük Kurultayı Onaylamıştır, Mayıs 1935, Ulus Basımevi, Ankara, 1935.*

¹⁴ *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV (1917-1938), Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1964, ss. 488-490.*

¹⁵ *Halk Fırkası Nizamnamesi, Türkiye Büyük Millet Meclisi'ndeki Halk Fırkası azaları tarafından bilmüzakere hey'et-i umumiyesi 9 Eylül 339 tarihinde kabul olunmuştur, Ankara, 1342-1339.*

sürmekte ve bu nedenle **program** (yani yapılacak işler) dahilinde olduğu şeklinde yorumlamak gerekir. Nitekim, M. Kemal 9 Mayıs 1935 tarihinde, CHP Dördüncü Büyük Kurultay'ında yaptığı konuşmada Türk Devrimi'ni şöyle tanımlamaktadır:

*“Uçurumun kenarında yıkık bir ülke... Türlü düşmanlarla kanlı boğuşmalar... Ondan sonra, içerde ve dışarıda saygı ile tanınan yeni vatan, yeni toplum, yeni devlet ve bunları başarmak için arasız devrimler... İşte Türk genel devriminin kısa bir diyemi...”*¹⁷

1931 programında kadınlara milletvekili seçilme hakkı verileceği belirtilmektedir. Bir sonraki programdan (1935) önce bu gerçekleşmiştir.

1931 tarihli programda, bir dereceli seçim sistemi toplumun (ileride) belli bir olgunluğa ulaşmasından sonra uygulanabilecek nihai bir hedef olarak algılanmaktadır. 1935 tarihli programda ise, ileride bir dereceli seçim sistemine geçilmesinden vazgeçildi ve iki dereceli sistemin demokratikleştirilmesi esası benimsendi. 1943 tarihli program ise, bu konuda daha geri bir nitelik taşımakta olup, iki dereceli seçim sisteminin devam edeceği belirtilmektedir.

1935 programı, 1931 tarihli programa göre daha ayrıntılıdır. Partinin ideolojisi Kemalizm olarak tanımlanmıştır. Uluslar arası amaçları olan, kökü yurt dışında olan ve sınıf esasına dayalı cemiyetlerin kurulamayacağını belirtilmesi dikkat çekicidir. Ayrıca işçi ve esnafın parti tarafından örgütleneceği belirtilmektedir ki, bunun ilk örneği İzmir'de verilmiştir¹⁸. Bu tarihlerde, Recep Peker'in otoriter-totaliter bir parti program ve tüzüğü hazırladığı, bunun Atatürk tarafından reddedildiği çeşitli kaynaklarda¹⁹ belirtilmektedir. Ancak, bu program ve tüzük taslağı ortada yoktur.

1943 programının beşinci bölümü **“Cihan harbi içinde idare”** ve altıncı bölümü **“Cihan harbinden sonraki ihtimaller”**, partinin dönemin koşullarına uyum sağladığının ve programını buna göre revize ettiğinin önemli bir göstergesidir. Nitekim, tek parti dönemi

---

¹⁶ *CHF Programı, Firkanın üçüncü büyük kongresi tarafından kabul olunmuştur, Mayıs-1931*, Devlet Matbaası, İstanbul, 1931; *CHP Programı, Partinin Dördüncü Büyük Kurultayı Onaylamıştır, Mayıs 1935*; *CHP Programı, Partinin Beşinci Büyük Kurultayının 1 Haziran 1939 tarihindeki toplantısında kabul edilmiştir*, Ulus Basımevi, Ankara, 1939; *CHP Programı, Partinin VI. Büyük Kurultayının 14 VI. 1943 Tarihindeki Toplantısında Kabul Edilmiştir*, Zerbamat Basımevi, Ankara, 1943.

¹⁷ Sami N. Özerdim, *Atatürkçünün Elkitabı*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1981, s. 116.

¹⁸ Hakkı Uyar, “ ‘Devletin İşçi Sınıfı’ ve Örgütlenme Girişimi: CHP İzmir İşçi ve Esnaf Cemiyetleri Birliği (1935)”, *Tarih ve Toplum*, sayı 160, Nisan 1997, ss. 14-20.

¹⁹ Örneğin bkz. Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2005.

boyunca dört yılda bir toplanan CHP Kurultaylarının en önemli işlerinden biri Parti Programı üzerine yapılan çalışmalardır²⁰. Altı ok'un aşamalı bir şekilde kabul edilmesi gibi, Kemalizm de tek parti dönemi boyunca –özellikle de Atatürk döneminde- gelişerek bir ideoloji niteliği kazanarak, belli bir çerçeveye oturmuştur. Ancak, oluşturulan ideolojik iskeletin içeriğinin tam olarak doldurulduğunu söylemek oldukça zordur.

Atatürk'ün ölümünden kısa bir süre önce (1938) CHP'nin yayınladığı **On Beşinci Yıl Kitabı**'nda, 1923 Tüzüğü'nün birinci maddesinde sıralanan amaçlara benzer bir şekilde şunlar dile getirilmektedir:

*“Cumhuriyet Halk Partisi'nin üç(üçüncü) ve dördüncü Büyük Kongrelerinde tanzim olunan Parti programı Türk milletini, milli ülküsüne götürecektir olan ana yolları tam, kat'i ve açık olarak gösterir. Bu program, şu veya bu sınıf ve zümre için değil; bütün millet için, milletin yeni ve ileri hedefi olan **medeni yükseliş** uğrunda çalışacak bütün vatandaşlar içindir.*

Bu program bugünkü ve yarınki cumhuriyet nesilleri için inan esaslarını anlatan ve Kemalizm'in ortaya koyduğu ve Partinin bayrağında kırmızı zemin üzerinde altı beyaz okla temsil ettiği altı ehemmiyetli vasfı ihtiva eder”²¹.

CHP, altı oklu bayrağı 1933 yılında kullanmaya başladı. Bayrağın nasıl kullanılacağı ve şekli CHF Bayrak Talimatı'nda açıklandı²². Altı oklu bayrağın tasarımı Gazi Eğitim

---

²⁰ Bu dönemde CHP Tüzükleri de bazı önemli değişikliklere uğramıştır. 1980 sonrasında ise, CHP Kurultaylarında yenilenen ve değiştirilen Parti Programı değil, Parti Tüzüğü'dür.

Bkz. Hakkı Uyar, *1923'ten Günümüze CHP Tüzükleri Üzerine Genel Bir Değerlendirme*, TÜSES Yayınları, İstanbul, 2000; Hakkı Uyar, *1923'ten Günümüze CHP Tüzükleri Üzerine Genel Bir Değerlendirme*, <http://kisi.deu.edu.tr/hakki.uyar/yayinlar> (8 Haziran 2006)

²¹ Cumhuriyet Halk Partisi, *On Beşinci Yıl Kitabı*, s. 4.

²² *CHF Bayrak Talimatı*, Ankara, 1933.

Talimatname'nin tam metni için bkz. http://www.chp.org.tr/index.php?module=content&page_id=149 (8 Haziran 2006)

Enstitüsü'nde Resim-İş Bölümü'nde İsmail Hakkı Tonguç tarafından yapıldı²³. Cumhuriyetin 10. yılı kutlamalarından önce altı oklu bayraklar parti örgütlerine gönderilmişti²⁴.

Kemalizm Kavramının İlk Kullanımı

Kemalizm kavramının ilk kullanımı Serbest Cumhuriyet Fırkası ile, Cumhuriyet döneminde ikincisi denenen çok partili rejim arayışları sırasında. Aslında, Kurtuluş Savaşı yıllarında/1919-1920'lerde İngilizler ve Fransızlar da, Kuvayı Milliyecileri, işgale direnen milliyetçileri kastederek Kemalist terimini kullanmıştı²⁵. Ülke içinde sonraki kullanım ise, 1930 yılına aittir. Ahmet Cevat Emre, 1928-1933 yılları arasında çıkardığı **Muhit** dergisinde Kemalizm terimini ilk kez 1930 yılının yaz aylarında (Temmuz 1930) kullandı. Emre, “*Kemalizm doktrin olarak, bütün siyasi prensipleri malum bir demokrasi mektebidir*” diyordu²⁶. Ali Naci Karacan çıkardığı **İnkılap** gazetesinde, 2 Aralık 1930 tarihindeki başyazısında “*Rusya'da nasıl bir Komünizm, İtalya'da nasıl bir Faşizm varsa, bizde de bir Kemalizm olmalıdır*” diyordu²⁷. Anlaşılan dünyada yükselen ideolojiler karşısında savunmacı bir refleksle bir ideoloji inşası yolunda çabalar harcanmaya başlanmıştır.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası Olayı

Mustafa Kemal, 1927'de Büyük Nutuk konuşmasında TpCF hakkında şunları söylemişti: “*Cumhuriyet sözcüğünü söylemekten çekinenlerin, cumhuriyeti doğduğu gün boğmak isteyenlerin kurdukları partiye Cumhuriyet hem de İlerici Cumhuriyet adını vermeleri ne kadar ciddi ve samimi bir davranış sayılabilir?*” Devamında da eklemişti: “*Rauf Bey ve arkadaşlarının kurdukları parti tutucu diye nitelendirilseydi, belki anlamı olurdu. Ama bizden daha çok cumhuriyetçi, daha çok ilerici olduklarını iddia etmeye kalkışmaları elbette doğru değildi*”.

---

²³ 16 Mayıs 2006 tarihinde Prof. Dr. Zafer Toprak ile yapılan görüşmeden.

²⁴ CHF Katibiumumiliği'nin 142 sayı ve 17 Eylül 1933 tarihli yazısı. Bkz. *Cumhuriyet Halk Fırkası Katibiumumiliğinin F. Teşkilatına Umumi Tebligatı, Temmuz 1933'ten Birincikanun 1933 sonuna kadar, cilt 3, Hakimiyeti Milliye Matbaası, Ankara, 1934, ss. 135-136.*

²⁵ Örneğin bkz. Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, (Türkçeye Çeviren: Cemal Köprülü), TTK Yayınları, Ankara, 1971.

²⁶ Temuçin F. Ertan, “Ahmet Cevat Emre ve Kemalizm'de Öncü Bir Dergi: Muhit”, *Kebikeç*, yıl 2, sayı 5, 1997, ss. 17-34; Nedim Yalansız, “1930'lar Türkiye'sinde Demokrasi ve Kemalizm Tartışmaları”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları*, cilt III, sayı 8, yıl 1998, ss. 25-48.

²⁷ Mete Tunçay, *TC'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)*, Cem Yayınları, İstanbul, 1989, s. 518.

Tarz olarak sert olarak nitelenebilecek olan TpCF hakkındaki Mustafa Kemal'in tespitleri aslında doğrudu. 1 Kasım 1922 tarihinde Saltanat'ın ve 3 Mart 1924 tarihinde Halifeliğin kaldırılmasından sonra, Kemalist kadronun radikal hareket tarzına muhalif olanlar kaynaştı ve daha sonra da TpCF çatısı altında birleştiler; bu sırada da İstanbul basınının desteğini de aldılar²⁸.

Yeni kurulan partinin aktif bir destekçisi olan Ahmet Emin Yalman gazetesinde partinin kurucularının Kurtuluş Savaşı'nda önemli roller üstlenmiş kişiler olduklarını sıkça dile getirirdi. Bunlardan Kazım Karabekir TpCF Genel Başkanlığı'na getirilirken, Rauf Orbay ve Adnan Adıvar genel başkan yardımcılıklarına, Ali Fuat Cebesoy ise parti genel sekreterliğine getirildi. Partinin merkez yürütme kurulu ise eski İttihatçıları barındırması sebebiyle dikkate değerdir.

Partinin oluşumu aslında oldukça renkli olmuştu; Cumhuriyet Halk Fırkası'nda Mustafa Kemal ve İsmet Paşaların dışında yeni partide yer alan Karabekir, Adıvar, Cebesoy ve Bele ile prestij açısından yarışabilecek kişiler yok gibiydi. Yeni parti ayrıca bünyesinde bulunan eski generaller dolayısıyla ordudan destek alacak gibi görünmekteydi. Ayrıca partinin büyük ölçüde eski İttihatçılardan oluşması ve bu kesimin Anadolu'daki varlığı partiye avantaj sağlamaktaydı. Bütün bu avantajlar eşliğinde parti yöneticileri kısa zamanda TBMM'de kontrolü ellerine alacaklarına inanıyorlardı. Ancak, özellikle yeni partinin yaydığı tehdit ve orduda yer alan uzantıları sonrası Mustafa Kemal Paşa'nın ordu ile olan ilişkilerini kesmeleri veya politikayla olan bağlarını koparmaları konusunda baskı yapacağını tahmin edememişlerdi. Parti kuruluşunda Kurtuluş Savaşı'nda Mustafa Kemal ile beraber savaşan Karabekir, Cebesoy ve Bele gibi komutanları içine almakla birlikte, bazı eski İttihatçılara da yer vermişti. CHF-TpCF arasında yaşanan çatışmalarda ve istikrarsız ortamda bu kurucular ve partide yer alanlar bir etken olarak değerlendirilebilir.

TpCF, kuruluşundan itibaren popülist bir politika izleyerek radikal değişimlerden çok var olan yapının devamını savundu; yeni değişikliklerin yapılmasına karşı çıktı. Buna tam anlamıyla zıt bir hareket tarzıyla CHF yönetimi, Sovyetlerle ilişkilerini sürdürerek izolasyon politikası içinde modern Türkiye'yi yaratmaya çalışıyorlardı. TpCF yönetimi ile CHF

---

²⁸ Feroz Ahmad, "The Progressive Republican Party, 1924-1925", *Political Parties and Democracy in Turkey* (Edited by Metin Heper and Jacob M. Landau), I. B. Tauris & Co Ltd, London, 1991; Erik Jan Zürcher, *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, (Türkçesi: Gül Çağalı Güven), Bağlam Yayınları, İstanbul, 1992; Ahmet Yeşil, *Türkiye Cumhuriyeti'nde İlk Teşkilatlı Muhalefet Hareketi: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, Cedit Neşriyat, Ankara, 2002.

yönetimi arasındaki temel fark; birincisinin muhafazakarlığı bir siyasal araç olarak kullanması ikincisinin ise toplumun isteklerinin yerine radikal bir değişim projesine sahip olmasıdır. Her iki partinin lider kadrosuna bakıldığında, asker kökenliler CHF’de TpCF’ye nazaran daha azdı. CHF bunu bir tehdit olarak algılayarak, hemen tasfiye etmek istedi. Bu düşünceden hareketle de orduyu siyasetten uzak tutmak için askerlerin seçimlerde oy kullanması bile yasaklandı.

Terakkiperver Fırka’nın politik yaklaşımı hem yasama hem de yürütmede gücü eline alabilmek amacıyla oldukça pragmatik bir yapıya sahipti. İnsanların dinsel duyarlılıklarını kullanarak, bir şekilde iktidar partisi CHF’nin önüne geçmek istedi. TpCF’nin pragmatizmin ardında uzun vadede savaş öncesi muhafazakar yapıya dönülmesi amacı bulunmaktaydı. Bu nedenle devrimci CHF ile statükocu TpCF’nin uzlaşması mümkün değildi²⁹.

Serbest Cumhuriyet Fırkası Deneyi

1930 yılının Ağustos ayında dünya ekonomik buhranının yaşandığı dönemde, “güdümlü” bir muhalefet partisi olarak kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF), Cumhuriyet tarihinin ikinci muhalif partisidir. SCF, kendinden önce kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’ndan (TpCF) hem kuruluş hem de kapanış özellikleri bakımından ayrılmaktadır. Her iki parti de CHP içinden çıkmış olmakla beraber; TpCF, CHP içindeki “doğal bir muhalefet hareketinin partiden ayrılması” ile kurulmuş; SCF ise, “tamamen bazı şartların zorlaması sonucunda Atatürk tarafından kurdurulmuş, göstermelik bir muhalefet yaratma girişimi”den³⁰ ibarettir. Reisi Cumhur Gazi Mustafa Kemal Hazretleri’nin “himayesinde”³¹ kurulan/kurdurulan SCF’nin kuruluş nedenleri üzerinde durmak gerekir; bunları iç ve dış nedenler olarak ikiye ayırmak mümkündür: Türk Devrimi’nin modernleşme çabalarının bir yansıması olarak, ülke yönetiminin de “Batı tarzı”nda olması, birden fazla siyasal partinin bulunması gerekmektedir. Avrupa’nın Türkiye’ye diktatörlük gözüyle bakması M. Kemal’i rahatsız etmekteydi³².

SCF’nin kurulması yurt dışından Türkiye’ye yönelik yapılan eleştirilere bir yanıt niteliği de taşımaktadır. SCF Genel Başkanı olan Fethi Bey’in (Okyar) Paris’te büyükelçi olması (bir

---

²⁹ Ahmad, agm.

³⁰ Esat Öz, *Tek Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım (1923-1950)*, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1992, ss. 101-102.

³¹ Uyar, *Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi*, s. 118.

³² Öz, age., s. 102; Uyar, age., s. 118; Joseph Grew, *Atatürk ve İnönü (Bir Amerikan Elçisinin Hatıraları)*, (çev. Muzaffer Aşkın), Kitapçılık Tic. Ltd. Şti. Yayınları, İstanbul, 1966, ss. 109-110.

Avrupa başkentinde) bu açıdan anlamlıdır. Bir diğer dış neden de, 1929 Dünya ekonomik bunalımıdır³³.

SCF'nin kuruluşunun iç nedenlerinden en belli başlısı, TpCF'nin kapatıldığı 1925 yılından 1930 yılına kadar 5 yıl boyunca CHP iktidarının denetimsizliğinin hem ülke içinde, hem de CHP içinde yarattığı rahatsızlıktır. Bu çerçevede yapılan eleştirilerde, TBMM'nin denetim görevini yerine getiremediği ve halkın parti tabanı ve partinin yerel örgütleri aracılığı ile taleplerini parti üst yönetimine ilemediği dile getirilmekteydi³⁴. Aslında parti örgütü ve hükümetin yetersizliğine ilişkin eleştiriler, TpCF'nin kapatılmasının hemen ertesinde (1926) başlamıştı³⁵. SCF'nin kuruluş nedenleri arasında, M. Kemal'in SCF'yi kurdurarak, CHP içinde ve ülkede gittikçe güçlenen İsmet Paşa'yı Fethi Bey'le dengelemek istemesi de sayılmaktadır³⁶. Ayrıca, yıllardan beri biriken ve artan toplumsal muhalefet potansiyelini kontrol edebilir ve rejim karşıtı olmayan bir partiye (SCF'ye) yönlendirmek de muhalif partinin kuruluş nedenlerinden biri olarak görülebilir³⁷.

Kendiliğinden ve doğal bir muhalefet partisi olarak kurulmayan, “*güdümlü bir muhalefet yaratma düşüncesinin ürünü*” olan SCF'nin kuruluş ve örgütlenişi de “*yapay*” özellikler taşımaktadır³⁸. Fethi Bey tarafından M. Kemal'in isteği ile 12 Ağustos 1930 tarihinde kurulan SCF, doğal bir gelişmenin ürünü olmamasına ve tüm “*muavazaa*” (danışıklı dövüş) görüntüsüne rağmen, hızlı bir şekilde gelişti ve halktan büyük ilgi gördü. Bu ilgi CHP'de tedirginlik yaratırken, SCF Genel Başkanı Fethi Bey'in daha ilk günlerde iktidara aday olduklarına yönelik açıklaması, yeni partiye karşı CHP'deki rahatsızlığı arttırdı. Çünkü, CHP ileri gelenleri, SCF'yi hiçbir zaman iktidara aday bir parti olarak düşünmemişlerdi. Onlar için SCF, “*küçük ve tehlikesiz bir muhalif parti*” olarak TBMM'de bulunacak ve pek de suya

---

³³ Tunçay, age., s. 245 vd.

³⁴ Öz, age., s. 103.

³⁵ Bu konuda Ağaoğlu Ahmet'in hazırladığı bir rapor için bkz. Ahmet Ağaoğlu, *Serbest Fırka Hatıraları*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994, ss. 141-148; Soyak, age.

³⁶ Öz, age., s. 103.

³⁷ Tevfik Çavdar, “Serbest Fırka”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, c. 8, İletişim Yayınları, ss. 2052-2059.

³⁸ Örneğin M. Kemal, Fethi Bey ve İsmet Paşa arasında geçen görüşmelerde partiye kaç milletvekili ve ne kadar para verileceği pazarlıkla belirlendi. Hatta CHP'den SCF'ye verilecek milletvekillerinin seçimini de M. Kemal yaptı. Bu konuda bkz. Ağaoğlu, age.; Osman Okyar-Mehmet Seyitdanlıoğlu, *Fethi Okyar'ın Anıları, Atatürk, Okyar ve Çok Partili Türkiye*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1997.

sabuna dokunmayan eleştirilerle yetinecekti. Bu eleştirileri yapabilmesi içinde SCF'ye gerekli milletvekilleri "*CHP tarafından*" verilecekti. Hatta, SCF'nin TBMM'de eleştirilerde bulunabilmesi, muhalefet yapabilmesi için yapılacak olan milletvekili seçimlerinde CHP tarafından SCF için milletvekili kontenjanı ayrılacaktı³⁹. TBMM'de muhalefet yapabilecek ölçüde SCF'ye milletvekili kontenjanı lütfedilmesi, CHP'nin SCF'ye biçtiği rolü net biçimde göstermektedir. SCF Genel Başkanı Fethi Bey'in iktidara aday olduklarını açıklaması ve halktan gördükleri ilgi (örneğin İzmir Mitingi'nde olduğu gibi), CHP'nin iktidarı kaybedebileceği olasılığını gündeme getirdi. Bu de CHP yöneticilerini SCF karşısında hırçınlaştırdı.

SCF'nin arkasındaki halk desteğinin bir göstergesi de, partinin kuruluşundan sadece bir ay sonra yapılan Belediye seçimleridir. Bu seçimlerde yapılan tüm baskılara ve CHP yöneticilerinin çabalarına rağmen, 502 seçim bölgesinden 22'sinde SCF kazandı. SCF'nin kazandığı yerlerden biri de Samsun'du. Yeni kurulan SCF'nin hazırlıksız bir şekilde katıldığı yerel seçimlerde gösterdiği başarı önemli bir ölçüttü.

SCF basında da kendisine birçok destek buldu. İstanbul'daki Yarın ve Son Posta gazeteleriyle İzmir'deki Yeni Asır gazetesi SCF'yi destekliyorlardı⁴⁰. Bu gazetelerden başka doğrudan SCF'yi desteklemek amacıyla İzmir'de bir gazete yayınlandı: "*Serbes Cumhuriyet*"⁴¹.

Tek Parti Yönetiminin Pekişmesi

1924-25 yıllarındaki TpcF denemesinden sonra, 1930 yılında girişilen SCF denemesi ile görüldü ki, Cumhuriyet rejimi ve CHP iktidarı tehlikededir. Modernleşme sürecinin ve iktidarının tehlikede olduğunu, çoğulcu bir ortamda bunların tehlikeye düşeceğini gören CHP, "*olası tüm muhalefet odaklarını*" ya ortadan kaldırdı, ya da kendine bağladı. Söz konusu, muhalefet odakları dönemin belli başlı dernekleriydi. Türk Ocakları, Mason Locaları,

---

³⁹ 1931 yılında yapılacak seçimler için İsmet Paşa 50 milletvekili önerirken, Fethi Bey 120 milletvekili istemişti ve sonunda 70 milletvekilinde anlaşmışlardı. Bkz. Okyar-Seyidanlıoğlu, age.

⁴⁰ Öz, age.; Ağaoğlu, age.; Okyar-Seyidanlıoğlu, age.; Çavdar, agm.; Tanık Z. Tunaya, *Türkiyede Siyasi Partiler, 1859-1952*, İstanbul, 1952; Çetin Yetkin, *Atatürk'ün Başarısız Demokrasi Devrimi, Serbest Cumhuriyet Fırkası*, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 1997; Cem Ermence, *99 Günlük Muhalefet: Serbest Cumhuriyet Fırkası*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006.

⁴¹ Hakkı Uyar, "SCF'nin Yayın Organı: Serbes Cumhuriyet Gazetesi", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce cilt 7, Liberalizm*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005.

Muallim Birlikleri, Kadınlar Birliği ... gibi kuruluşlar kapatıldı. Bu süreç, 1931 yılında Türk Ocakları'nın kapatılmasıyla başladı ve 1935 yılına gelinceye kadar birçok derneğin kapatılmasıyla sonuçlandı. Söz konusu derneklere yönelik politikanın başlangıcını, 1931 yılının ilk aylarında Cumhurbaşkanı M. Kemal'in bir konuşmasında bulmaktayız:

“Milletlerin tarihlerinde bazı devirler vardır ki, muayyen maksatlara erebilmek için maddi ve manevi ne kadar kuvvet varsa hepsini bir araya toplamak ve aynı istikamete sevk etmek lazım gelir. Yakın senelerde milletimiz böyle bir toplanma ve birleşme hareketinin mühim neticelerini idrak etmiştir.

Memleketin ve inkılabın içeriden ve dışarıdan gelebilecek tehlikelere karşı masuniyeti için, bütün milliyetçi ve cumhuriyetçi kuvvetlerin bir yerde toplanması lazımdır. (...)

Aynı cinsten olan kuvvetler müşterek gaye yolunda birleşmelidir”⁴².

M. Kemal'in bu konuşmasını izleyen dönem içerisinde birçok dernek kapatılmakla beraber; bu dernekler arasında, kapatılması en çok tartışılan Türk Ocakları ve Mason Locaları oldu. Bunlar içinde en tehlikeli görülen Türk Ocakları idi. İzmir suikastı sonucundaki yargılamalarda, muhalif İttihatçı kadrolar tasfiye edilmişti (Onları tasfiye eden de Kemalist kadro içinde yer alan eski İttihatçılardı!). İttihatçılıktan geriye kalan, Onun kültür kuruluşu olan Türk Ocakları idi. Nisan 1927 tarihinde toplanan Türk Ocakları Kurultayı'nda, Türk Ocağı Yasası'nda değişiklik yapılarak, Türk Ocağı CHF ile ilişkilendirildi. Bu değişikliğe göre, *“Cumhuriyet, milliyet, muasır medeniyet ve halkçılık mefkurelerini takip eden Türk Ocağı, mefkureleri tahakkuk ettirmekte olan Cumhuriyet Halk Fırkası ile devlet siyasetinde beraber”* olacaktı⁴³. Bundan altı ay kadar sonra, Ekim 1927 tarihinde toplanan CHF Büyük Kurultayı'nda kabul edilen parti tüzüğü'nün 40. maddesine göre, Türk Ocakları CHF'nin *“murakabesi altında bir kuruluş”* sayıldı⁴⁴. Söz konusu 40. madde şöyleydi:

---

⁴² M. Kemal'in 25 Ocak 1931 tarihinde, Türk Ocakları'nın kapatılmasında kısa bir süre önce, Türk Ocakları hakkında yaptığı konuşmadan. Bkz. *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, c. I-III*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1989, c. III, s. 130.

⁴³ <http://www.turkocagi.org.tr/kisatarihce.php> (8 Haziran 2006)

⁴⁴ Füsun Üstel, *Türk Ocakları (1912-1931): İmparatorluktan Ulus-Devlete Türk Milliyetçiliği*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, ss. 226-227; Uyar, age.

*“Siyasi, içtimai, iktisadi, kültüre ait ve bunlara mümasil bilcümle teşekküllerin heyeti müdirelerine gireceklerin namzetlikleri Fırka müfettişlikleri tarafından tasvip olunduktan sonra ilan olunur”*⁴⁵.

1930 yılındaki SCF denemesi ve Menemen Olayı sonrasında, CHF giderek daha otoriter ve daha disiplinli nitelik kazandı. 1931 yılı yeni bir dönemin başlangıcını ifade etmekteydi. İlk kapatılan derneğin Türk Ocakları olmasında, o dönemde en güçlü dernek olması ve dolayısıyla muhalefet odağı olabilecek bir yapıda olmasının etkisi büyüktür. Ayrıca, Türk Ocakları'nın SCF denemesi sırasında, SCF'den yana tavır alması; Pan-Türkist eğilimleri ve faşizan bir nitelik kazanmaya başlamasını da kapatılma nedenleri arasında saymak gerekir⁴⁶.

Mason Locaları meselesi, CHP içinde büyük tartışmalar yarattı ve parti içindeki masonlarla, masonluğa düşman olanları karşı karşıya getirdi. Parti içinde ve kamuoyunda, masonlukla ilgili tartışmalar devam ederken, CHP'nin Mayıs 1935 tarihindeki Dördüncü Büyük Kurultay'ında kabul edilen parti programında, *“Kurulamayacak cemiyetler”* başlığı altında şöyle bir madde kabul edildi:

“Arsulusal ergelerle cemiyet yapılamıyacağı gibi, kökü yurd dışında olan cemiyetler kurmak da yasak olacaktır.

Uluslar arasında beraberlik yapmakta devletin ... fayda göreceği ergelerle cemiyet kurmak veya kurulu şubelerini açmak için bakanlar kurulunun kararı lüzumludur” (madde 69)⁴⁷.

Parti programında uluslar arası amaçlarla dernek kurulamayacağına ilişkin madde, dolaylı olarak Mason localarını hedef alıyor olsa gerektir. Nitekim, bu tarihten kısa bir süre sonra, 9 Ekim 1935 tarihinde Anadolu Ajansı aracılığı ile yayınlanan bir haberde, Türk Mason Cemiyeti'nin kendi kendini feshettiği belirtilmekte ve şu bilgi verilmektedir:

“Mes'ul ve maruf imzalar altında ajansımıza verilen bir haberde Türk mason cemiyeti memleketimizin sosyal tekamülünü ve günden güne artan muazzam terakkilerini nazarı itibara alarak ve Türkiye Cumhuriyetinde hakim olan demokratik ve cidden layik prensiplerin

---

⁴⁵ *Cumhuriyet Halk Fırkası Nizamnamesi*, Türkiye Büyük Millet Meclisi Matbaası, Ankara, 1927, s. 11.

⁴⁶ Uyar, age., s. 320; Çetin Yetkin, *Türkiye'de Tek Parti Yönetimi (1930-1945)*, Altın Kitaplar Yayınları, İstanbul, 1983, s. 63.

⁴⁷ *CHP Programı, Partinin Dördüncü Büyük Kurultayı Onaylamıştır, Mayıs 1935*, Ankara, 1935, s. 23; Uyar, age., s. 322, 361 dpn. 47.

takibinden doğan eyilikleri müşahade ederek faaliyetine bu hususta hiçbir kanun olmaksızın nihayet vermeği ve bütün mallarını memleket soysal ve kültürel kalkınmasına çalışan halkevlerine teberruu muvafık görüldüğünü bildirmiştir”⁴⁸.

İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'nın baskısı sonucunda, dönemin önde gelen masonlarının toplanarak aldıkları bu kararda, hiçbir kanun olmaksızın bu kararın alındığı belirtilmektedir. Halbuki bu kararın alındığı tarihlerde bazı CHP milletvekilleri, mason localarının kapatılması hakkında bir yasa tasarısı hazırlamaktaydılar ve bunu TBMM'ye sunma hazırlığı içerisindeydiler. Parti programında masonları hedef alan dolaylı değişiklikten sonra, bu kez masonları doğrudan hedef alan bir yasa değişikliği girişimi karşısında, önde gelen masonlar toplandı; bunlar arasında CHP milletvekilleri de vardı (Şükrü Kaya, Hasan Saka, Edip Servet ve Cemil Uybadın). Toplantıda, Mason Locaları'nın kendi kendilerini feshetmeleri kararı alındı.

Böylece, mason olan CHP milletvekilleri ile, masonluk aleyhtarı CHP milletvekillerinin TBMM'de karşı karşıya gelmeleri önlenmiş oldu. Dünyada otoriter ve totaliter ideolojilerin yükseldiği bir dönemde, masonlar “uyku dönemi”ne girdiler. Bununla birlikte; bakan, milletvekili, vali ve diğer üst düzey bürokrat olan tüm masonlar görevlerinde bulunmaya devam ettiler⁴⁹.

1935 yılında kapatılan derneklerden biri de Kadınlar Birliği'dir. Nisan 1935 toplanan Uluslararası Kadınlar Birliği Kongresi'nden sonra, Kadınlar Birliği, Türk kadınının Türk Devrimi ile bütün haklarını aldığı ve bu nedenle de Kadınlar Birliği'ne gerek kalmadığı gerekçesiyle kendini feshetti. İktidarın baskısıyla bu fesih kararı alınmıştı. Kadınlar Birliği, Nisan 1949'da, çok partili yaşama geçtikten sonra Mevhibe İnönü'nün fahri başkanlığında yeniden kuruldu. Yeni kurulma, çok partili yaşama geçtikten sonra Türk Ocakları, Mason Locaları gibi kuruluşlar içinde geçerli oldu.

1935 yılında kapatılan bir diğer dernek Muallim Birlikleri'dir. Onlar da kendilerini fesih kararı almak zorunda kaldılar. Öğretmenlerden istenen okul dışı faaliyetlerde sadece Halkevleri'nde çalışmaktı. Fesih kararında da, Halkevleri gibi bir kültür kuruluşu varken, Muallim Birlikleri'nin gereksiz olduğu fikri gerekçe olarak ileri sürülmüştü.

---

⁴⁸ Uyar, age., ss. 322-323.

⁴⁹ Uyar, age., s. 323; Hakkı Uyar, “Sol Milliyetçi” Bir Türk Aydını: Mahmut Esat Bozkurt, Buke Yayınları, İstanbul, 2000; Ergün Aybars, “Mahmut Esat Bozkurt ve Masonlar”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, c. II, sayı 4-5, yıl 1994-1995, ss. 245-262.

1930'lu yıllarda faaliyetlerini sürdürebilen Türk Hava Kurumu, Çocuk Esirgeme Kurumu ve Kızılay gibi derneklerle CHP yakından ilgilendi; bunları kendi kontrolünde bulundurdu. Bunların yönetimlerinde mutlaka CHP'liler yer almak zorundaydı. Bu dernekler, zaman zaman CHP binalarında da varlıklarını sürdürdüler. Söz konusu yıllarda, spor kulüpleri de, Türk Spor Kurumu adı altında doğrudan CHP'ye bağlandı⁵⁰.

Tüm toplumsal kesimleri kontrolü altına almaya ve kendine bağlamaya çalışan CHP, kendisi bünyesinde işçi ve esnaf cemiyetlerini örgütlemeye bile girişti: CHP İzmir İşçi ve Esnaf Cemiyetleri Birliği (1935). Ancak, bu örgütlenme ülke geneline yaygınlaştırılmadı⁵¹. CHP, kendine bağlı böyle bir örgütlenmenin dışında bir işçi örgütlenmesinin önüne geçmek için, 1938'de Cemiyetler Kanunu'nda bir değişiklik yaparak, sınıf esasına dayalı örgütlenmeyi yasakladı. Bu yasak, ancak 1946'da çok partili yaşama geçince kalktı.

Türk Devrimi'nin Kökleştirilmesi Çabaları

TpCF ve SCF denemeleri, Türkiye'de çok partili rejimin yerleşmesi için altyapının henüz yetersiz olduğunu açık bir şekilde göstermişti. Ayrıca, devrimlerin toplum tarafından yeterince benimsenmediği de görülmüştü. Bu durum karşısında iki yol izlendiği söylenebilir: Birincisi, eğitim/kültür seviyesinin yükseltilmesi; ikincisi de kalkınma/sanayileşme. Cumhuriyetin Osmanlı'dan devraldığı eğitim mirası hiç de parlak değildi⁵²:

	Okul	Öğretmen	Öğrenci	Öğrenci Sayısının Genel Nüfusa Oranı %
İlköğretim	4. 894	10. 238	341.941	2,8
Ortaokul	72	796	5.905	0,05
Lise	23	513	1.241	0,01

⁵⁰ Yetkin, age.; Hakkı Uyar, *Cumhuriyet Döneminde Manisa'da Eğitim (1923-1950)*, DEÜ AİİTE yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 1993.

⁵¹ Hakkı Uyar, “ ‘Devletin İşçi Sınıfı’ ve Örgütlenme Girişimi: CHP İzmir İşçi ve Esnaf Cemiyetleri Birliği (1935)”, ss. 14-20.

⁵² Necdet Sakaoğlu, *Cumhuriyet Dönemi Eğitim Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1992, s. 21.

Meslek Ok.	64	583	6.547	0,054
Toplam	5.053	12.130	355.634	2,96

Cumhuriyetin ilk yıllarının üç önemli Milli Eğitim Bakanından söz etmek gerekir: Mustafa Necati, Saffet Arıkan ve Hasan Ali Yücel. Saffet Arıkan, 26 Mayıs 1936 tarihinde TBMM’de bakanlık bütçesi görüşülürken yaptığı konuşmada, köy çocuklarının ancak % 25’inin okula gidebildiğini, bu şekilde çalışmaya devam edilirse, okulsuz 35.000 köye birer öğretmen göndermek için **yüz yıl beklenilmesi** gerektiğini açıklamıştı. 1933 yılında 40.000 köyden 32.000’inde okul, posta teşkilatı ve dükkan yoktu. 11 milyon kişinin yaşadığı 40.000 köyde nüfusun sadece % 2’si okuma yazma biliyordu. Bu nedenle de, çözüm arayışları çerçevesinde 1936-1937 yıllarında Köy Eğitim Teşkilatı kuruldu. Askerliğini onbaşı ve çavuş olarak yapanlar 8 aylık bir kurstan geçirildikten sonra köylere öğretmen olarak gönderildiler. 1940 yılında açılan Köy Enstitülerinden mezun olanlarla birlikte, 1950 yılına gelindiğinde 26.000 eğitimci ve enstitülü öğretmen köylere gönderilmişti.

Yetişkinlerin eğitimi için de Halkevleri kuruldu. 1932 yılında kurulan 34 Halkevi’nin 1950’de sayısı 478’e ulaştı. 1940 yılında Halkevleri’nin küçük birer örneği olarak kurulan 141 Halkodası’nın 1950 yılında sayısı 4322’ye çıktı. Halkevleri 9 şubeden oluşuyordu:

- Dil, tarih ve edebiyat
- Ar (Güzel Sanatlar)
- Gösterit (Tiyatro)
- Spor
- Sosyal yardım
- Halk dershaneleri ve kursları
- Kitapsaray (Kütüphane) ve yayın
- Köycülük
- Müze ve sergi

CHP iktidarının kurduğu Halkevlerinin bir boyutu da yurttaş yaratmaya yönelik çabaydı. Nitekim, Atatürk’ün yaptığı pek çok konuşmada, topluma moral aşılama, ulusal bir gurur kazandırma konusunda yoğun çaba harcamıştır:

- *Muhtaç olduğun kudret damarlarındaki asil kanda mevcuttur* (Nutuk, Gençliğe Hitabe, 1927).
- *Türk milleti çalışkandır. Türk milleti zekidir* (10. Yıl Nutku, 1933).
- *Bir Türk dünyaya bedeldir.*
- *Türk övün, çalış, güven.*

Atılan bir diğere önemli adım da sanayileşmeye yönelikti. M. Kemal 13 Ocak 1923 tarihinde İzmit'te İstanbul gazetecilerine İzmir'de toplanacak olan Türkiye İktisat Kongresi'ni haber verirken, “*Yeni Türkiye devleti temellerini süngü ile değil, süngünün de dayandığı iktisat ile kuracaktır. Yeni Türkiye devleti dünyayı alan bir devlet olmayacaktır. Ama, yeni Türkiye devleti bir iktisat devleti olacaktır*”⁵³.

Yeni Türkiye'nin ***en büyük ulusal davası sanayileşmek***'ti; dönemin aydınları ve lider kadrosu için ***en güzel musiki de makine sesi*** idi.

Ülke ekonomisinin millileştirildiği, bir an önce sanayileşmek için hem özel sektörün, hem de devletin birlikte yatırım yaptığı Atatürk dönemi, kendinden sonraki dönemlere göre çok daha başarılıdır. Bu başarıyı aşağıdaki tabloda görmek mümkündür⁵⁴:

	<u>GSMH Artışı</u>	<u>Fiyat artışı</u>
Atatürk dönemi (1923-1938)	% 115	% - 32
İnönü dönemi (1939-1950)	% 12	% 500
Menderes dönemi (1950-1960)	% 48	% 124
İnönü-Demirel dönemi (1961-1970)	% 34	% 55
Demirel-Ecevit dönemi (1971-1980)	% 39	% 900
Özal dönemi (1981-1990)	% 27	% 7100

Ekonomik açıdan en başarılı dönem olan Atatürk döneminin (1923-1938) başarısının temel nedenlerini şu şekilde sıralamak mümkündür:

- Millileştirme, Karma ekonomi

⁵³ Özerdim, age., s. 197.

⁵⁴ Melih Aşık, “Açık Pencere: İşte Özal Mucizesi”, *Milliyet*, 12 Aralık 1990. Melih Aşık'ın köşesinde aktardığı bu rakamlar, ANAP iktidarının Ekonomiden Sorumlu Devlet Bakanı *Ekrem Pakdemirli*'ye ait.

- Denk bütçe
- İthalat-ihracat denkliliđi
- Karşılıksız para basmama, 0 enflasyon
- Yüksek kalkınma hızı

1930'lu yıllar Türkiye'sinin öncelikli amacı kalkınmaydı. Bu kalkınma, sadece ekonomik değildi; topyekun bir kalkınmaydı (eğitim/kültür dahil). Nitekim bu kalkınma önceliği, İş Bankası'nın başındaki Celal Bayar'ı önce 1932'de İktisat Vekili yaptı, ardında da 1937'de başbakan. İsmet İnönü'nün yerini Celal Bayar'ın almasında Atatürk-İnönü anlaşmazlığı kadar, ülkede öncelikli hedefin değışmesi belirleyici oldu.

İzlenen sanayileşme politikası, ithal ikameci bir nitelik taşıyordu. Öncelikli olarak dokuma, şeker, çimento, kağıt, şişe cam, demir çelik vb. alanlarda fabrikalar kuruldu. Demiryollarına büyük önem verildi. Kurulan fabrikalara aşığıdakiler örnek olarak gösterilebilir⁵⁵:

- Alpulu Şeker Fabrikası (1926)
- Uşak Şeker Fabrikası (1926)
- Bünyan Dokuma Fabrikası (1927)
- Eskişehir Şeker Fabrikası (1933)
- Turhal Şeker Fabrikası (1934)
- Bakırköy Bez Fabrikası (1934)
- Konya-Eređli Bez Fabrikası (1934)
- Kayseri Bez Fabrikası (1934)
- İzmit Birinci Kağıt ve Karton Fabrikası (1936)
- Karabük Demir-Çelik Fabrikası (temel atma, 1937)
- Eređli Bez Fabrikası (1937)
- Gemlik İpek Fabrikası (1938)

---

⁵⁵ Utkan Kocatürk, *Kaynakçalı Atatürk Günlüğü*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, (tarihsiz); Korkut Boratav, *Türkiye'de Devletçilik, Savaş* Yayınları, Ankara, 1982; Yahya Sezai Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1994.

- Bursa Merinos Fabrikası (1938)

Birinci beş yıllık sanayi planında sanayileşme şöyle sınıflandırılmıştı:

1. Kimya Sanayisi
2. Toprak Sanayisi
3. Demir Sanayisi
4. Kağıt ve Selüloz Sanayisi
5. Kükürt Sanayisi
6. Süngercilik
7. Pamuk Mensucat Sanayisi
8. Kamgarn Sanayisi (Merinos)
9. Kendir Sanayisi

1936 tarihli İkinci Sanayi Planı'nda dönemin İktisat Vekili Celal Bayar, *“Türkiye için endüstrileşme bir milli varlık savaşıdır, bir milli müdafaa mücadelesidir ve hiç bir fedakarlık ve sıkıntı bu milli mücadelenin neticesiyle mukayese edilemez”* diyordu⁵⁶.

CHP ve Radikal Demokratlar

CHP 12-15 Ağustos 1933 tarihlerinde Sofya'da toplanan 9. Radikal Demokratlar Kongresi'ne katıldı⁵⁷. Daha önceki yıllarda da radikal demokratların bir kongresine (1927) CHP Genel Sekreteri Saffet Bey (Arıkan) *“müşahit”* olarak katılmıştı⁵⁸. CHP'nin 1927 tarihli

---

⁵⁶ Prof. Dr. Afetinan (Önsöz), *Türkiye Cumhuriyetinin İkinci Sanayi Planı 1936*, TTK Yayınları, Ankara, 1973; Prof. Dr. Afetinan, *Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyetinin Birinci Sanayi Planı 1933*, TTK Yayınları, Ankara, 1972.

⁵⁷ “Sofyada Radikaller Kongresi Dün Açıldı”, *Akın*, 13.8.1933, s. 1, 2: “Radikaller Kongresi: İşsizlik ve Gümrük İşleri Konuşuldu”, *Akın*, 15.8.1933, s. 6.

Abidin Nesimi'nin anılarında belirttiğine göre, bu kongreye CHP'den Necip Ali Küçüka katılmıştı. Nesimi, kongrenin tarihini yanlış (1937) vermektedir. Abidin Nesimi (Fatinoğlu), *Yılların İçinden*, Gözlem Yayınları, İstanbul, 1977, s. 179.

CHP'nin söz konusu kongreye katılımı için bkz. Hakkı Uyar, *Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi*, ss. 375-376.

⁵⁸ Mete Tunçay, “Radikal ve Mümasili Fırkaların Beynelmillel İtilafı ve CHF”, *Mustafa Kemal'i Anlamak*, Oluşum Yayınları, Ankara, 1981, ss. 16-25; Tunaya, age., s. 569.

Büyük Kongresi'nde, radikal partilerin oluşturduğu birliğe doğrudan katılma fikri reddedilmişti. Ancak, 1933 tarihinde yapılan kongreye katılmalarından da anlaşılacağı üzere, CHF bu kongrelere “müşahit” olarak katılmaya devam etmiş olmalıdır. Sofya'da toplanan kongrede; işsizlik, işçi ücretleri ve gümrük duvarları konuları ele alındı. Gümrük duvarlarının kaldırılması, Avrupa gümrük birliği ve tek paralı uluslar arası bir bankanın kurulması Avrupa Federasyonu için aşamalar olarak önerildi⁵⁹. Kongrede alınan siyasi kararlar ise; “*Demokrat bir hükümet usulünün memleketlerin içtimai teşkilatında manevi ve fikri teşriki mesaiyi mümkün kılacağı, çünkü ancak böyle bir usulün bütün vatandaşların kanun önünde beraberliğini, mahkemelerin istiklalini ve söz ve matbuat hürriyetini temin edileceği*” belirtilmektedir⁶⁰.

CHP'de İç Çatışmalar

Tek parti dönemi boyunca CHP'nin homojen bir yapıda olmadığını söylemek gerekir. Bu dönemde parti içinde meydana gelen çatışmaları şöyle sıralamak mümkündür⁶¹:

1. Halk Fırkası'nın kuruluş aşamasında ilk muhalefet: Lozan Barış Antlaşması'na hayır diyenler (Oylamaya katılan 227 milletvekilinden 14'ü antlaşmaya hayır dedi: Kılıç Ali, Mustafa Necati, Ali Cenani, Şükrü Kaya...).
2. 1924 Anayasası tartışmaları: Cumhurbaşkanının TBMM'yi feshetme yetkisine direnenler (Mahmut Esat, Saraçoğlu Şükrü).
3. Halk Fırkası'ndan ilk kopuş: TpCF
4. Ağaoğlu Ahmet'in 1926 yılındaki bir raporunda, partinin devrim heyecanını ve faaliyetini yitirdiğini belirtmesi.
5. Kurtuluş Savaşı'nı kazananların rant paylaşımı ya da emeklerinin karşılığını almak istemesi ve buna duyulan tepkiler
  - a. Cumhuriyet döneminin ilk Divan-ı Ali'si: Yavuz-Havuz Davası
  - b. İş Bankası ve diğer şirketlerde yer alan politikacılar
  - c. Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun tepkisi

---

⁵⁹ Akın, 15.8.1933, s. 6.

⁶⁰ Akın, 16.8.1933, s. 6.

⁶¹ Uyar, age.; Cemil Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938 - 1945), Dönemin İç ve Dış Politikası Üzerine Bir Araştırma 1*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1996.

- d. Mahmut Esat Bozkurt'un tepkisi
6. CHF içinden güdümlü muhalefet yaratma girişimi: SCF
7. CHF-Türk Ocakları çatışması
8. Masonluk tartışmaları (Mahmut Esat Bozkurt'un Mason Localarına savaş açması) ve bazı derneklerin kapatılması
9. Kadro Dergisi Grubu (Yakup Kadri Karaosmanoğlu)-Ülkü Dergisi Grubu (Recep Peker) çekişmesi (Her iki grubun da Türk Devrimi'nin ideolojisini yapmak istemesi).
10. İş Bankası Grubu-İsmet Paşa çekişmesi: İlk Raunt (Mustafa Şeref Beyin yerine Celal Bayar'ın İktisat Vekili olması)
11. Atatürk-İnönü çatışması
  - a. Dış Politika
    - a.a. Hatay Sorunu
    - a.b. Nyon Konferansı
  - b. İç Politika
    - b.a. Orman Çiftliği, Bira Fabrikası ve Ziraat Vekili'nin eleştirilmesi.
12. İnönü-Bayar çekişmesi: İkinci raunt (İnönü'nün yerine Bayar'ın başbakan olması).
13. İnönü'yü siyasal yaşamdan silme planları (Dışişleri Bakanı Dr. Tevfik rüştü Aras ile CHP Genel Sekreteri ve İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'nın başarısız girişimleri).

Sonuç

Türkiye'nin son 200 yıllık tarihi, modernleşmenin ya da bir türlü modernleşememenin tarihidir. Bir geç modernleşme hareketi olarak Osmanlı/Türk modernleşmesini İlhan Tekeli-Selim İlkin dört döneme ayırmaktadır⁶²:

- a. Utangaç Modernite Projesi (1839-1923)

---

⁶² İlhan Tekeli-Selim İlkin, *Cumhuriyetin Harcı, Birinci Kitap, Köktenci Modernitenin Doğuşu*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2003; İlhan Tekeli-Selim İlkin, *Cumhuriyetin Harcı, İkinci Kitap, Köktenci Modernitenin Ekonomik Politikasının Gelişimi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2004; İlhan Tekeli-Selim İlkin, *Cumhuriyetin Harcı, Üçüncü Kitap, Modernitenin Altyapısı Oluşurken*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2004.

- b. Köktenci Modernite Projesi (1923-1950)
- c. Popülist Modernite Projesi (1950-1980)
- d. Modernite Projesi'nin Aşınması (1980 ve sonrası)

200 yıllık modernleşme tarihinin en köklü ve en radikal değişimlerinin yaşandığı dönem, Tekeli-İlkin'in "*Köktenci Modernite Projesi*" dediği 1923-1950 yılları arasındır⁶³. Bu dönem, tek parti yönetiminin iktidarda olduğu ve Atatürk'ün liderliğinde (1938'e kadar) Türk Devrimi'nin gerçekleştiği dönemdir. Bu dönemde; geleneksel toplumun kurumlarının yerini modern toplumun kurumları almaya başlamıştır. Gelenekselliği sembolize eden tarım ekonomisinin, dinsel-monarşik devlet yapısının, dinsel cemaatlere dayalı toplum yapısının ve köy ağırlıklı yerleşimin yerini Modernliğin almaya başladığı söylemek gerekir; ki bunu sanayileşme/kapitalistleşme, ulus-devlet, aydınlanma, bireyselleşme, kentleşme, kurumsallaşma gibi kavramlar temsil etmektedir.

Kaynakça

Kitaplar

Prof. Dr. Afetinan, *Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyetinin Birinci Sanayi Planı 1933*, TTK Yayınları, Ankara, 1972.

---

⁶³ 1923 sonrasındaki modernleşme sürecini İlhan Selçuk da üç döneme ayırmaktadır ve bu, Tekeli-İlkin'in dönemlendirmesi ile de örtüşmektedir. Selçuk'a göre;

"Münir devri..

Zeki devri..

İbo devri..

Münir Nurettin tek parti devrinin yıldızıydı; klasik alaturka söylerdi.. Tam bir İstanbul efendisiydi.. Sahnede frak giyerdi.. Kendisini değil, müziği baştaçacı ederdi.. Saygındı.

Zeki Müren çok partili rejimin ilk şaşkınlık döneminde patlayan bir yetenektir.. Sahnede allı pullu, yüksek topuklu.. Şanjanlı, capcanlıydı.. Alaturkanın titreşimlerinde doyumsuz kentliye, karmaşık duyguları gıcıklayan sesiyle ortadan çatlayan kişiliğini, nağmelerini yansıttı.. Benliğini yitirmeye hazır kimliklerin cüzdanlarına, yozlaşmaya açılımın göbek adını yazdı..

İbo ise varoşların yükseliş sürecinde kentlilere egemen oldu... Arabesken öte bir televolenin Anadolu türkülerinde çatlamış sesi!.. Mafozi gazino kültüründe, Kasımpaşa koşutunda, taşra coğrafyasında, varoş kimliğinin kabadayısı..." Bkz. İlhan Selçuk, "Münir Nurettin.. Zeki.. İbo...", *Cumhuriyet*, 2.11.2004.

Prof. Dr. Afetinan (Önsöz), *Türkiye Cumhuriyetinin İkinci Sanayi Planı 1936*, TTK Yayınları, Ankara, 1973.

Ahmet Ağaoğlu, *Serbest Fırka Hatıraları*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994.

Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele Cilt 1, Mutlakiyete Dönüş (1918-1919)*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2004.

Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele Cilt 2, Son Meşrutiyet (1919-1920)*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2004.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, c. I-III, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1989.

Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV (1917-1938), Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1964.

Korkut Boratav, *Türkiye'de Devletçilik, Savaş* Yayınları, Ankara, 1982.

CHF Bayrak Talimatı, Ankara, 1933.

CHF Programı, Fırkanın üçüncü büyük kongresi tarafından kabul olunmuştur, Mayıs-1931, Devlet Matbaası, İstanbul, 1931.

CHP Programı, Partinin Dördüncü Büyük Kurultayı Onaylamıştır, Mayıs 1935, Ankara, 1935.

CHP Programı, Partinin Beşinci Büyük Kurultayının 1 Haziran 1939 tarihindeki toplantısında kabul edilmiştir, Ulus Basımevi, Ankara, 1939.

CHP Programı, Partinin VI. Büyük Kurultayının 14 VI. 1943 Tarihindeki Toplantısında Kabul Edilmiştir, Zerbamat Basımevi, Ankara, 1943.

Cumhuriyet Halk Fırkası Katibiumumiliğinin F. Teşkilatına Umumi Tebligatı, Temmuz 1933'ten Birincikanun 1933 sonuna kadar, cilt 3, Hakimiyeti Milliye Matbaası, Ankara, 1934.

Cumhuriyet Halk Fırkası Nizamnamesi, Türkiye Büyük Millet Meclisi Matbaası, Ankara, 1927.

Cumhuriyet Halk Partisi, *On Beşinci Yıl Kitabı*, Ankara, 1938.

Ahmet Demirel, *Birinci Meclis'te Muhalefet: İkinci Grup*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994.

Cem Ermence, *99 Günlük Muhalefet: Serbest Cumhuriyet Fırkası*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006.

Abidin Nesimi (Fatinoğlu), *Yılların İçinden*, Gözlem Yayınları, İstanbul, 1977.

Joseph Grew, *Atatürk ve İnönü (Bir Amerikan Elçisinin Hatıraları)*, (çev. Muzaffer Aşkın), Kitapçılık Tic. Ltd. Şti. Yayınları, İstanbul, 1966.

İhsan Güneş, *Birinci TBMM'nin Düşüncesi (1920-1923)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1997.

Halk Fırkası Nizamnamesi, Türkiye Büyük Millet Meclisi'ndeki Halk Fırkası azaları tarafından bilmüzakere hey'et-i umumiyesi 9 Eylül 339 tarihinde kabul olunmuştur, Ankara, 1342-1339.

M. Şükrü Hanioglu, *Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi*, Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1981.

Uluğ İğdemir, *Sivas Kongresi Tutanakları*, TTK Yayınları, Ankara, 1986.

Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, (Türkçeye Çeviren: Cemal Köprülü), TTK Yayınları, Ankara, 1971.

Mazhar Müfit Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber, c. I*, TTK Yayınları, Ankara, 1988.

Utkan Kocatürk, *Kaynakçalı Atatürk Günlüğü*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, (tarihsiz).

Cemil Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938 - 1945), Dönemin İç ve Dış Politikası Üzerine Bir Araştırma I*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1996

Brian MacArthhur (derleyen), *Tarihe Yön Veren 20. Yüzyıl Konuşmaları*, (Çev: Özden Arıkan), Sabah Kitapları, İstanbul, 1995.

Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 3, Modernleşme ve Batıcılık, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.

Osman Okyar-Mehmet Seyitdanlioğlu, *Fethi Okyar'ın Anıları, Atatürk, Okyar ve Çok Partili Türkiye*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1997.

Esat Öz, *Tek Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım (1923-1950)*, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1992.

- Sami N. Özerdim, *Atatürkçünün Elkitabı*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1981.
- Necdet Sakaoğlu, *Cumhuriyet Dönemi Eğitim Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1992.
- Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2005.
- Bülent Tanör, *Türkiye'de Yerel Kongre İktidarları (1918-1920)*, Afa Yayınları, İstanbul, 1992.
- İlhan Tekeli-Selim İlkin, *Cumhuriyetin Harcı, Birinci Kitap, Köktenci Modernitenin Doğuşu*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2003.
- İlhan Tekeli-Selim İlkin, *Cumhuriyetin Harcı, İkinci Kitap, Köktenci Modernitenin Ekonomik Politikasının Gelişimi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2004.
- İlhan Tekeli-Selim İlkin, *Cumhuriyetin Harcı, Üçüncü Kitap, Modernitenin Altyapısı Oluşurken*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2004.
- Yahya Sezai Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1994.
- Tarık Z. Tunaya, *Türkiyede Siyasi Partiler, 1859-1952*, İstanbul, 1952.
- Mete Tunçay, *TC'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)*, Cem Yayınları, İstanbul, 1989.
- Hakkı Uyar, *Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi*, Boyut Kitapları, İstanbul, 1999.
- Hakkı Uyar, *1923'ten Günümüze CHP Tüzükleri Üzerine Genel Bir Değerlendirme*, TÜSES Yayınları, İstanbul, 2000.
- Hakkı Uyar, *"Sol Milliyetçi" Bir Türk Aydını: Mahmut Esat Bozkurt*, Büke Yayınları, İstanbul, 2000.
- Fusun Üstel, *Türk Ocakları (1912-1931): İmparatorluktan Ulus-Devlete Türk Milliyetçiliği*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.
- Ahmet Yeşil, *Türkiye Cumhuriyeti'nde İlk Teşkilatlı Muhalefet Hareketi: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, Cedit Neşriyat, Ankara, 2002.
- Çetin Yetkin, *Türkiye'de Tek Parti Yönetimi (1930-1945)*, Altın Kitaplar Yayınları, İstanbul, 1983.

Çetin Yetkin, *Atatürk'ün Başarısız Demokrasi Devrimi, Serbest Cumhuriyet Fırkası*, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 1997.

Erik Jan Zürcher, *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, (Türkçesi: Gül Çağalı Güven), Bağlam Yayınları, İstanbul, 1992.

Makaleler

Feroz Ahmad, "The Progressive Republican Party, 1924-1925", *Political Parties and Democracy in Turkey* (Edited by Metin Heper and Jacob M. Landau), I. B. Tauris & Co Ltd, London, 1991

Ali Süreyya, "Ankara Mektupları: Beklediğimiz Türkiye İnkılabı", *Cumhuriyet*, 4.10.1932.

Melih Aşık, "Açık Pencere: İşte Özal Mucizesi", *Milliyet*, 12 Aralık 1990.

Ergün Aybars, "Mahmut Esat Bozkurt ve Masonlar", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, c. II, sayı 4-5, yıl 1994-1995, ss. 245-262.

Tevfik Çavdar, "Serbest Fırka", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, c. 8, İletişim Yayınları, ss. 2052-2059.

Temuçin F. Ertan, "Ahmet Cevat Emre ve Kemalizm'de Öncü Bir Dergi: Muhit", *Kebikeç*, yıl 2, sayı 5, 1997.

Muhlis Etem, "İktisadi Kısım: Türkiyede Meslek Meseleleri", *Yeni Türk Mecmuası*, cilt 1, No. 4, Kanunusani 1933, ss. 257-264.

Muzaffer Özsoy, "Askerlik Bilimi ve Strateji Açısından Atatürk", *Çağdaş Düşüncenin Işığında Atatürk*, Dr. Nejat F. Eczacıbaşı Vakfı Yayınları, İstanbul, 1986.

İlhan Selçuk, "Münir Nurettin.. Zeki.. İbo...", *Cumhuriyet*, 2.11.2004.

Mete Tunçay, "Radikal ve Mümasili Fırkaların Beynelmilel İtilafı ve CHF", *Mustafa Kemal'i Anlamak*, Oluşum Yayınları, Ankara, 1981, ss. 16-25.

Hakkı Uyar, " 'Devletin İşçi Sınıfı' ve Örgütlenme Girişimi: CHP İzmir İşçi ve Esnaf Cemiyetleri Birliği (1935)", *Tarih ve Toplum*, sayı 160, Nisan 1997.

Hakkı Uyar, "SCF'nin Yayın Organı: Serbes Cumhuriyet Gazetesi", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce cilt 7, Liberalizm*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005.

Nedim Yalansız, “1930’lar Türkiye’sinde Demokrasi ve Kemalizm Tartışmaları”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları*, cilt III, sayı 8, yıl 1998.

Sürelî Yayınlar

a. Gazeteler

Akın

Cumhuriyet

Milliyet

b. Dergiler

Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi

Kebikeç

Tarih ve Toplum

Toplumsal Tarih

Yeni Türk Mecmuası

İnternet

<http://kisi.deu.edu.tr/hakki.uyar/yayinlar> (8 Haziran 2006)

http://www.chp.org.tr/index.php?module=content&page_id=149 (8 Haziran 2006)

<http://www.turkocagi.org.tr/kisatarihce.php> (8 Haziran 2006)

Röportaj

Prof. Dr. Zafer Toprak (16 Mayıs 2006)

Tez

Hakkı Uyar, *Cumhuriyet Döneminde Manisa’da Eğitim (1923-1950)*, DEÜ AİİTE yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 1993.

Ansiklopedi

Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yayınları, İstanbul.